

Опубліковано: Індустріальна спадщина в культурі і ландшафті:
Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Київ, 23 – 26 травня 2007р. /
Науковий вісник Інституту дизайну і ландшафтного мистецтва
Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Випуск 4. /
Відповідальний редактор Ю. Г. Тютюнник. – К., 2007. – С.215–219.

ІНДУСТРІАЛЬНІ ЛАНДШАФТИ ЯК ОСНОВА СТВОРЕННЯ КРИВОРІЗЬКОГО ТЕХНОГЕННО-ТУРИСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ

Пацюк Вікторія Сергіївна

Криворізький державний педагогічний університет

Техногенно-туристичний комплекс(ТТК) – складне й диверсифіковане утворення, яке об'єднує та інтегрує десятки виробництв гірничодобувної, фабрично-заводської галузі та індустрії туризму, об'єднаних загальною метою відвідування індустріальних ландшафтів, ознайомлення з об'єктами індустріальної культури та споглядання індустріальних краєвидів. ТТК є цільовим утворенням, орієнтованим на створення туристичного продукту та задоволення потреб туристів в ознайомленні з індустріальною спадщиною. В основі виокремлення ТТК лежать об'єктивні, системні, функціональні, синергетичні, еволюційні та управлінські зв'язки. Спільність мети – задоволення специфічних потреб туриста у відпочинку і враженнях, отриманих під час відвідування індустріальних центрів. Техногенно-туристичний комплекс характеризується складністю внутрішньої структури, ієрархією цілей функціонування компонентів і елементів, різноманітністю зовнішніх та багаторівневістю внутрішніх комплексоутворюючих зв'язків, стадійністю споживання та організації обслуговування [7]. Важлива особливість – *орієнтація на місцеві ландшафтно-техногенні ресурси.*

Індустріальні ландшафти – це ландшафти, що виникли на індустріальному етапі історії і несуть всю суму науково-технічних досягнень та інженерних рішень свого часу, структурно-функціональних особливостей технологічних циклів та їх територіальної організації, градобудівник

знахідок при територіальному «компонуванні» промислових зон та архітектурних підрахунків при спорудженні заводів, фабрик та шахт, тобто всю суму того, що можна назвати індустріальною культурою [9]. Об'єкти індустріальної культури – об'єкти, що відображають, відтворюють, імітують розвиток ландшафту, пов'язаний з науково-технічною, інженерною, промисловою, транспортною діяльністю людини, що мають ту чи іншу історичну, естетичну чи пізнавальну цінність. Індустріальний краєвид – це особлива інформаційно-візуальна оболонка системоутворюючих індустріальних ландшафтів, через яку відбувається основна частина взаємодії між туристами та техногенними комплексами.

Кривбас є унікальним регіоном з точки зору набору і територіальної структури гірничопромислових антропогенних ландшафтів [1]. На порівняно невеликій території Криворіжжя (4,1 тис. км²) сформувалися найрізноманітніші групи техногенних ландшафтів. Регіон є сучасним ландшафтним унікумом – тут просторово поєднані майже всі відомі різновиди техногенних ландшафтів України. Найбільш цінними об'єктами для техногенного туризму є клас промислових ландшафтів з 2-ма підкласами – гірничопромислових (відвали, кар'єри, шахтні провальні зони, екстрактивні об'єкти: - відвали та шламосховища ГЗК, РУ ім. Кірова) і фабрично-заводських (металургійний комбінат «Міттал Стіл Кривий Ріг», 5 ГЗК, шахти) [3]. Індустріальні ландшафти Кривого Рогу була спроба класифікувати за низкою параметрів. **За масштабом:** міждержавного значення («Міттал Стіл Кривий Ріг» - найпотужніше промислове підприємство Європи, шахта «Батьківщина» - найглибша залізорудна шахта Європи, унікальна система кар'єрів міста), державного, регіонального (є скоріше знаками індустріальної культури). **За рівнем технічної небезпеки:** для огляду ландшафтних об'єктів потрібне спеціальне страхувальне спорядження; огляд об'єктів можливий без відповідної екіпіровки. **За стадією розвитку:** дореволюційні, радянського періоду, сучасні. **За придатністю до туризму:** широкопрофільні (можливий розвиток декількох

видів туризму – пізнавального, спортивного, екстремального, техногенного, ділового); *вузькопрофільні* – можливий розвиток лише одного виду туризму; *непридатні для туризму* – ландшафти не несуть ніякої гносеологічної цінності. **За метою відвідування:** відвідуються з професійною метою, відвідуються з пізнавальною метою.

Створення Криворізького ТТК мають базуватися на **принципах:** 1) *комплексності та репрезентативності* – охоплення всієї сукупності туристично-техногенних ресурсів та забезпечення врахування всіх найважливіших аспектів їх територіальної диференціації; 2) *територіального (просторового) підходу* – аналіз відмінностей техногенно-туристичного потенціалу по районах міста; 3) *цілісності* - виконання всієї сукупності заходів щодо формування та розвитку повного техногенно-туристичного комплексу, а не лише окремої його складової; 4) *систематичності та послідовності* – поетапне впровадження алгоритму створення комплексу у практику; 5) *антропоцентризму* – врахування професійних особливостей туристів, вивчення суспільних потреб в ознайомленні з надбаннями індустріальної цивілізації та пропозиції щодо задоволення даних потреб; 6) *прогнозності* – виявлення тенденцій та передбачення ймовірності розвитку туризму у промисловому місті на базі існуючих техногенних ресурсів; 7) *сталого розвитку туризму* – збереження, покращення та відновлення ландшафтно-індустріальних пам'яток міста; 8) *територіальної концентрації туристичних-техногенних об'єктів* – створення хорологічно поєднаних підприємств та установ, що мають індустріальний, пізнавальний, атрактивний та розважальний характер; 9) *нетрадиційності* – сприяння впровадженню альтернативних видів туризму, розробка туристичного продукту, що не має аналогів.

Створення Криворізького ТТК має базуватися також на заповіданні унікальних антропогенних ландшафтів, музеєфікації об'єктів індустріальної культури, влаштуванні анімаційних розважальних програм в умовах функціонування промислових підприємств.

Теоретичною основою **заповідання** є положення постнекласичних методологій, згідно якій заповідатись можуть не лише добре збережені ландшафти, а й певною мірою порушені, (якщо вони мають потенціал самовідновлення), а також антропогенні ландшафти. З точки зору охорони і заповідання, ніякої різниці між природними та антропогенними ландшафтами не повинно бути, заповідатися повинні будь-які ландшафти штучного походження, що мають онтологічну та гносеологічну цінність - починаючи від гірничопромислових і закінчуючи сільськогосподарськими та рекреаційними ландшафтами. Заповіданню підлягають також природні об'єкти, що мають сакральну, історичну цінність. Територіальна організація заповідної справи має здійснюватись тотально. Підходи до заповідання техногенних об'єктів Кривбасу систематизував В.Л. Казаков, згідно чого хід заповідання має виглядати так:

Пошук взяття під охорону кар'єрів (залізорудний Ленінський (РУ ім. Леніна), залізорудний №2 Центрального ГЗК, гранітні Карачунівський і Жовтневий, залізорудний «Візирка», низка невеликих вапнякових на півдні регіону, піщаних і глинистих, які розкидані по балках Криворіжжя.

Пошук для взяття під охорону відвалів (численні скельні відвали підземних рудників, старі відвали в Центрально-міському районі м. Кривого рогу (відсипані ще до 1917 р.), порівняно великі і складні за будовою залізорудні відвали гірничо-збагачувальних фабрик, Держинський гідровідвал (шламосховище), відвали Жовтневого та Коломоївського гранітного кар'єрів тощо.

Пошук для взяття під охорону антропогенізованих ділянок річкових долин. Річка Саксагань у межах північних і центральних рудників, антропогенний каньйоноподібний комплекс річки Інгульця на півдні, ділянки каналу «Дніпро-Кривий Ріг».

Пошук для взяття під охорону провалів підземних рудників. Провали РУ ім. Р.Люксембург, РУ ім. Леніна, РУ ім.. Кірова, Інгулецького ГЗК.

Пошук для взяття під охорону підземних ландшафтів – шахт. Шахти

«Гігант», «Саксагань», «Північна», «Першотравнева», «Зоря» та ін.

На сьогоднішній день робота по заповіданню техногенних об'єктів не набула масштабності. Статус геологічної пам'ятки природи загальнодержавного значення має рудник «Затоплений» у Центрально-Міському районі Кривого Рогу (колишній рудник «Родь», що не працює з 1908 року). У 1990-х роках статус заказника місцевого значення отримали кар'єр і відвал «Візирка» Інгулецького рудоуправління.

Що стосується **музеєфікації** техногенних об'єктів, то в місті існує музей бойової і трудової слави комбінату „Криворіжсталь”, ряд інших заводських музеїв. Проте широкої популярності для відвідування вони не набули. Технічно-історичний потенціал міста дозволяє створити тут музей гірничодобувної справи, металургійної справи, музей сталі, заліза, розширити мінералогічний музей, а багата історія (з 1931 року) та технічний арсенал вже зазначеної «Криворіжсталі» можуть стати плацдармом створення на її території музею-заводу.

В літературі неодноразово висвітлювався шахтний туризм[4]. В Кривбасі теж відбувається, хоч і не систематично, його розвиток. В листопаді 2006 року, наприклад, було проведено екскурсію на шахту «Батьківщина» - найглибшу залізородну шахту Європи. Відвідувачі числом 18 чоловік були по-шахтарськи екіпровані, та опущені в клітці (ліфті) на горизонт глибиною 1315м, де вони мали змогу ознайомитися з технологічними особливостями видобутку залізної руди.

У світі популярні екскурсії на великі заводи та фабрики, де туристів знайомлять з функціонуванням промислових комплексів, технологією та історією створення певної продукції, наприклад, надзвичайно популярний ретротур на колишній металургійний завод у Чикаго. Туристи не лише дізнаються про каторжну працю металургів у XIX столітті, але і мають можливість відчути її на собі [6]. В якості ще одного прикладу наведемо Петербурзький завод «Балтика» (Росія), який проводить екскурсії вже п'ять

років і його щорічно відвідують 25 тис. чоловік [8]. В Череповці (Росія) туристам представляють відому 5-у домну, найбільшу в Європі.

Можливість розвитку техногенного туризму у Кривому Розі підкріплюється розвинутою промисловою базою, транспортною мережею та інфраструктурою послуг, що інтенсивно розвивається. В місті є п'ять залізничних вокзалів, автовокзал, аеропорт міжнародного значення. У Кривому Розі зареєстровано 15 готелів (що налічують 704 номери на 2110 місць) 21 туристичне агентство, 761 заклад ресторанного господарства та ін. До індустрії туризму Кривого Рогу слід також віднести заклади культури (15 палаців культури, палац молоді і студентів, театр драми та музичної комедії ім. Т.Г. Шевченка, міський театр ляльок, театр музично-пластичних мистецтв „Академія руху”, філія Дніпропетровської філармонії, джаз-оркестр, цирк, атракціони тощо), історико-краєзнавчий музей та музей сучасного мистецтва, спортивні і водноспортивні об'єкти, турбази на мальовничому водосховищі «Карачуни», 22 парки і 129 скверів [2]. Особливістю Криворізького ТТК є дискретність і лінійна видовженість у розміщенні підприємств туристичного комплексу в межах міста. Більша їх частина тяжіє до центральної частини і до промислових підприємств, деякі концентруються на периферії. При створенні ТТК необхідно зосередити увагу на максимальному наближенні туристичної інфраструктури до техногенних ландшафтів. У перспективі створення Криворізького ТТК може стати ядром Придніпровської техногенно-туристичної зони.

На *першому етапі* створення Криворізького ТТК необхідно зібрати, систематизувати інформацію та створити базу даних про техногенні об'єкти, потенційно придатні для техногенного туризму. *Другий етап* -аналіз та оцінка рівня придатності індустріальних ландшафтів міста для туристичної діяльності. Перші два етапи на даний момент продуктивно реалізуються. *Третій етап* - теоретична розробка концептуальних засад функціонування техногенно-туристичного комплексу. *Четвертий етап* - створення у Кривбасі науково-практичного полігону з впровадження науково-методичних

розробок по організації ТТК. *П'ятий етап* - аналіз діяльності полігону, усунення недоліків функціонування, удосконалення структури ТТК. *Шостий етап* - позиціонування Криворізького техногенно-туристичного комплексу на туристичному ринку України.

Створення Криворізького техногенно-туристичного комплексу має чудове підґрунтя у наявності в місті унікальних індустріальних ландшафтів і вже відносно розвинутої мережі туристичних послуг. Основою функціонування комплексу є заповідання та музеєфікація об'єктів індустріальної культури міста. Організація ТТК потребує корегування нормативної бази, внесення змін до Законів України «Про природно-заповідний фонд України», «Про музеї та музейну справу», «Про туризм».

Список літератури

1. Денисик Г.І. Кривбас – унікальний полігон для вивчення промислових ландшафтів України //Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства. Матер. II міжнар. наук. конф. – Кривий Ріг, 2005. – С. 89 - 91.
2. Звіт управління статистикою /Кривий Ріг. – 2006.
3. Казаков В.Л. Антропогенні ландшафти Кривбасу // Різноманіття ландшафтних комплексів України та шляхи їх раціонального використання і збереження: методологія і прикладні аспекти. Зб. наук. праць. – К., 2000. – С.41 – 46.
4. Казакова Т.А. Екскурсії в шахту – перспективний напрямок розвитку техногенного туризму //Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства. Матер. II міжнар. наук. конф. – Кривий Ріг, 2005. – С. 124 – 127.
5. Казакова Т.А. Особливості ведення заповідної справи в гірничопромислових регіонах (на прикладі Крив басу) // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Зб. наук. праць. В 4-х т. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – Т.2. – 390с.
6. Каурова А.Д. Организация сферы туризма: Учебное пособие. – СПб.: „Издательский дом Герда”, 2004. – 320с.
7. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) – 3-є вид., перероб. та доп. – К.: «Альтерпрес», 2005. – 436 с.
8. Открытие пива //Дайджесты прессы. Союз российских пивоваров. – [http:// www.turpost.ru](http://www.turpost.ru). – 24.01.2006
9. Тютюнник Ю.Г. Охрана и заповедание индустриальных ландшафтов //География и природные ресурсы. – 2006. - №2. – С.34 – 40.
10. www.kryvyirih.dp.ua
11. <http://www.polymus.ru/>